

<https://doi.org/10.70728/c.series.san.v08.i08.001>

**O‘ZBEK MILLIY GANCHKORLIK SAN‘ATI RIVOJIDA ASROL
MUXTOROV IJODIY MAKTABINING O‘RNI:
AN‘ANALAR, BADIY-USLUBIY XUSUSIYATLAR VA ZAMONAVIY
TALQIN**

Zuhra Xolikova

*O‘zbekiston Amaliy san‘at va hunarmandchilik tarixi davlat muzeyi
ilmiy ishlar bo‘yicha direktor o‘rinbosari*

Annotatsiya. Ushbu maqolada o‘zbek xalq amaliy san‘atining yetuk vakili, O‘zbekiston xalq ustasi, taniqli ganchkor va naqqosh Asrol Muxtorovning qariyb oltmish yillik ijodiy faoliyati o‘rganilgan. Tadqiqotning maqsadi – ustaning ijodiy maktabi milliy ganchkorlik san‘ati taraqqiyotiga qo‘shgan hissasini, uning badiiy-uslubiy xususiyatlarini, ustoz-shogirdlik an‘analarini davom ettirishdagi o‘rnini hamda zamonaviy me‘moriy amaliyotdagi talqinini ilmiy jihatdan tahlil qilishdan iborat. Maqolada tarixiy-biografik, qiyosiy-tipologik va san‘atshunoslik tahlili metodlaridan foydalanilgan holda Toshkent ganchkorlik maktabining o‘ziga xos xususiyatlari A. Muxtorov ijodi misolida yoritilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, usta o‘z ijodida mumtoz an‘analarni – girih va islmiy naqsh tizimlarini – zamonaviy kompozitsion yechimlar bilan uyg‘unlashtirib, mustaqil badiiy-uslubiy yo‘nalish yaratgan hamda yigirmadan ortiq shogird tayyorlab, milliy ganchkorlik maktabining barqaror davomiyligini ta‘minlagan.

Kalit so‘zlar: ganchkorlik san‘ati, naqqoshlik, Asrol Muxtorov, Toshkent ganchkorlik maktabi, girih, islmiy naqsh, ustoz-shogirdlik, amaliy san‘at, me‘moriy bezak.

Аннотация. В данной статье исследуется почти шестидесятилетняя творческая деятельность Асрора Мухторова, видного представителя узбекского народного прикладного искусства, народного мастера Узбекистана, известного ганчкориста и живописца. Цель исследования – научный анализ вклада творческой школы мастера в развитие национального ганчкорового искусства, его художественно-стилистических особенностей, места в сохранении традиций мастерско-ученичества и его интерпретации в современной архитектурной практике. В статье, используя историко-биографические, сравнительно-типологические и искусствоведческие методы анализа, освещаются специфические особенности ташкентской ганчкоровой школы на примере творчества А. Мухторова. Результаты исследования показывают, что в своем творчестве мастер сочетал классические традиции – гирих и исламские системы узоров – с современными композиционными решениями, создал самостоятельное

художественно-стилистическое направление и подготовил более двадцати учеников, обеспечив тем самым устойчивую преемственность национальной ганчкоровой школы.

Ключевые слова: ганчкорское искусство, живопись, Асрор Мухторов, Ташкентская ганчкорская школа, гирих, исламский узор, мастер-ученичество, прикладное искусство, архитектурное оформление.

Abstract. This article studies the nearly sixty-year creative activity of Asror Mukhtorov, a prominent representative of Uzbek folk applied art, People's Master of Uzbekistan, a famous ganchkor and painter. The purpose of the study is to scientifically analyze the contribution of the master's creative school to the development of national ganchkor art, its artistic and stylistic features, its place in continuing the traditions of master-apprenticeship, and its interpretation in modern architectural practice. The article, using historical-biographical, comparative-typological, and art history analysis methods, highlights the specific features of the Tashkent ganchkor school on the example of A. Mukhtorov's work. The results of the study show that in his work, the master combined classical traditions - girih and Islamic pattern systems - with modern compositional solutions, created an independent artistic and stylistic direction, and trained more than twenty students, ensuring the sustainable continuity of the national ganchkor school.

Keywords: ganchkor art, painting, Asror Mukhtorov, Tashkent ganchkor school, girih, Islamic pattern, master-apprenticeship, applied art, architectural decoration.

KIRISH. O‘zbek xalq amaliy san’atining eng qadimiy va serqirra turlaridan biri bo‘lgan ganchkorlik asrlar davomida me’moriy inshootlarni bezashning yetakchi vositalaridan biri sifatida shakllanib kelgan. Bu san’at turi o‘z ichiga naqsh kompozitsiyasini yaratish mahorati, geometrik va o‘simliksimon ornament tizimlarini bilish, shuningdek, arxitektura muhitini his qilish qobiliyatini mujassam etadi. Har bir tarixiy davrda ganchkorlik san’ati o‘ziga xos maktablar – Toshkent, Buxoro, Farg‘ona, Xorazm maktablari – asosida rivojlanib, ularning har biri o‘ziga xos kompozitsion va uslubiy xususiyatlari bilan ajralib turgan.

Mustaqillik yillarida milliy qadriyatlarga, jumladan, xalq amaliy san’ati va hunarmandchilik an’analariga bo‘lgan e’tibor sezilarli darajada oshdi. Shu bilan birga, ayrim noyob hunar turlarining avloddan-avlodga o‘tib kelayotgan ustoz-shogirdlik tizimi orqaligina saqlanib qolishi masalasi dolzarbligicha qolmoqda. Shu nuqtai nazardan, alohida ustalarning ijodiy faoliyatini har tomonlama o‘rganish, ularning milliy san’at taraqqiyotiga qo‘shgan hissasini ilmiy asosda baholash muhim ahamiyat kasb etadi.

Ushbu maqolaning predmeti – O‘zbekiston xalq ustasi Asrol Muxtorovning ijodiy faoliyati bo‘lib, u Toshkent ganchkorlik maktabining XX asr ikkinchi yarmi – XXI asr boshlaridagi rivojlanish bosqichini o‘zida mujassam etgan yirik namoyanda hisoblanadi. Tadqiqotning maqsadi – ustaning shakllanish yo‘lini, badiiy-uslubiy xususiyatlarini, pedagogik faoliyatini va zamonaviy me’moriy amaliyotdagi o‘rnini kompleks tahlil qilishdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi: ustaning ijodiy

shakllanish bosqichlarini aniqlash; uning asosiy asarlari va ularning badiiy xususiyatlarini tahlil qilish; ustoz-shogirdlik faoliyatining natijalarini yoritish; ustaning ilmiy-uslubiy merosini (darslik va qo‘llanmalarini) baholash.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Tadqiqot uchun asosiy manba sifatida Asrol Muxtorovning ijodiy faoliyatiga oid biografik va me‘yoriy-hujjatli ma‘lumotlar, ustaning nashr etilgan darslik va qo‘llanmalari, shuningdek, uning ishtirokida bezatilgan me‘moriy obyektlar (Temuriylar tarixi davlat muzeyi, O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi majlislar zali, Yunusobod tennis majmuasi, Ahmad al-Farg‘oniy yodgorlik majmuasi, O‘zbekiston Amaliy san‘at va hunarmandchilik tarixi davlat muzeyining “Markaziy zal” hamda “Kalyanniy”(ya‘ni Chilimxona) zali ekspozitsiyasi haqidagi ma‘lumotlar jamlandi.

Tadqiqotda quyidagi ilmiy metodlardan foydalanildi: tarixiy-biografik metod – ustaning ijodiy shakllanish bosqichlarini davrlashtirish uchun; qiyosiy-tipologik metod – A. Muxtorov ijodini Toshkent ganchkorlik maktabining umumiy an‘analari, shuningdek, boshqa mintaqaviy maktablar (Buxoro, Xorazm) bilan qiyoslash uchun; san‘atshunoslik (ikonografik-kompozitsion) tahlil metodi – ustaning asarlaridagi girih va islimiy naqsh tizimlarining badiiy-kompozitsion xususiyatlarini aniqlash uchun; manbashunoslik metodi – ustaning o‘quv-uslubiy nashrlarini tahlil qilish uchun qo‘llanildi.

NATIJA VA MUHOKAMALAR

Ijodiy shakllanish bosqichi. Asrol Muxtorovning ganchkorlik san‘ati sirlarini egallashi 1960 yildan boshlanib, u taniqli usta Mahmud Usmonov rahbarligida amaliy ko‘nikmalarni puxta o‘zlashtirdi. Keyinchalik Toshkent arxitektura maktabi muhiti hamda akademik Chingiz Ahmarovning badiiy qarashlari uning ijodiy dunyoqarashi shakllanishiga sezilarli ta‘sir ko‘rsatdi. Bu bosqich ustaning nafaqat amaliy mahoratini, balki nazariy-badiiy tafakkurini ham boyitgan davr sifatida baholanadi.

Mustaqil ijod davri. 1979 yildan mustaqil ijodiy faoliyat yurita boshlagan usta mamlakatimizning bir qator muhim davlat va jamoat inshootlari badiiy bezalishida bevosita ishtirok etdi. Xususan, Temuriylar tarixi davlat muzeyi, O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi majlislar zali kondolatlari va balkonlari, Yunusobod tennis majmuasi, Ahmad al-Farg‘oniy yodgorlik majmuasidagi ganch bezaklari ustaning yuksak kasbiy mahoratini namoyon etadi. Shuningdek, u Germaniya, Malayziya, Qozog‘iston va Tojikiston me‘moriy obidalarida amalga oshirgan ishlari orqali o‘zbek ganchkorlik maktabining xalqaro tan olinishiga munosib hissa qo‘shdi.

Badiiy-uslubiy xususiyatlar. A. Muxtorov ijodining o‘ziga xos jihati – Toshkent ganchkorlik maktabining klassik an‘analarini asrab-avaylagan holda, ularni yangi kompozitsion va plastik yechimlar bilan boyitganidir. Uning asarlarida geometrik girih va o‘simliksimon islimiy naqsh tizimlari badiiy did bilan uyg‘unlashtirilgan bo‘lib, har bir kompozitsiya muayyan arxitektura muhitiga moslab yaratilgan. Shakl, masshtab, plastika va yorug‘lik-soya munosabatlarining chuqur hisobga olinishi ustaning asarlarini shunchaki bezak emas, balki mustaqil badiiy asar darajasiga ko‘taradi.

Pedagogik faoliyat va ustoz-shogirdlik maktabi. Usta uzoq yillar Respublika o‘quvchilari saroyidagi ganch o‘ymakorligi to‘garagiga rahbarlik qilib, o‘nlab shogirdlarni milliy hunar sirlariga o‘rgatdi. Bugungi kunda uning yigirmadan ortiq shogirdi O‘zbekiston Badiiy ijodkorlar uyushmasi a‘zosi sifatida mustaqil ijod qilib kelmoqda, bu esa shakllantirilgan ustoz-shogird maktabining barqaror va samarali ekanligidan dalolat beradi.

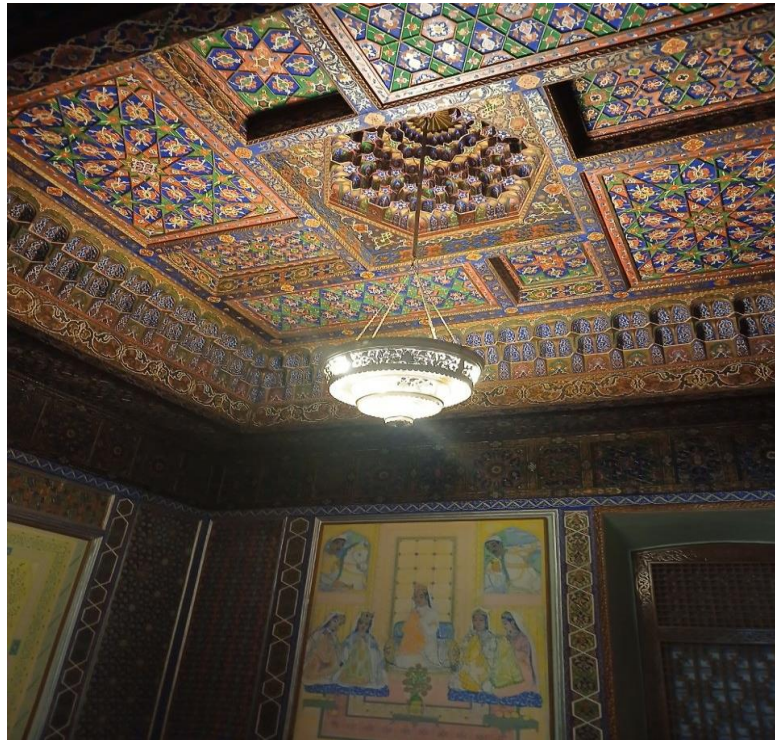
Ilmiy-uslubiy meros. Asrol Muxtorov bir qator darslik va o‘quv-uslubiy adabiyotlar muallifi hamdir: “Usta va shogird odobi” (1999), “Ganchdagi gullar bog‘i” (2006), “Ganchkorlik san’ati” (2007), “Sherdor madrasasining sirli olami” (2007), “E’tirof”(2025), “El-ardog‘idagi usta”(2026). Ushbu nashrlar nafaqat amaliy ko‘nikmalarni, balki ustoz-shogirdlik odobini va kasbiy falsafani ham keyingi avlodlarga yetkazishga xizmat qiladi.

Tan olinish va mukofotlar. Ustaning ko‘p yillik samarali mehnati munosib taqdirlangan: 1999 yilda unga “O‘zbekiston xalq ustasi” faxriy unvoni berilgan; 2007 yilda O‘zbekiston badiiy akademiyasining “Oltin medal”i, 2018 yilda O‘zbekiston Respublikasi Madaniyat vazirligining “Ehtirom”, 2022 yilda esa 1-darajali “Mehnat Fahriysi” mukofoti bilan taqdirlangan.

Ta‘mirlash-tiklash faoliyati. A. Muxtorov O‘zbekiston Amaliy san’at va hunarmandchilik tarixi davlat muzeyida amalga oshirilgan ta‘mirlash ishlarida ham faol ishtirok etgan. Xususan, 1998 yilda muzeyning “Markaziy zal”i shifiga ishlangan besh bo‘limdan iborat ganch (o‘yma qandil) bezaklari, yaxlit holda tiklangan bo‘lib, shu jumladan zalning “Chilimxona” (ya’ni “Kalyanniy”) qismidagi ganch o‘yma qandil kompozitsiyasi ham ustaning bevosita boshchiligida yaratilgan.

1-rasm. Muzey “Chilimxona” (“Kalyanniy”) zalining ganch o‘yma qandil bezaklari

2-rasm. Muzei “Markaziy zal”i shipidagi naqqoshlik va ganch bezaklari

Muhokama

Olingan natijalar shuni ko‘rsatadiki, Asrol Muxtorov ijodi milliy ganchkorlik san’atining tarixiy izchilligini ta’minlovchi muhim bo‘g‘in vazifasini o‘tamoqda. Ganchkorlik san’ati tarixini o‘rgangan tadqiqotchilar ta’kidlaganidek, o‘yma ganch bezaklari qadim davrlardan buyon Markaziy Osiyo me’morchiligining ajralmas qismi bo‘lib, uning kompozitsion tuzilishi girih, islmiy va epigrafik tizimlar asosida shakllangan [12; 14]. Afrosiyob va Varaxsha kabi qadimiy yodgorliklarda topilgan ganch bezaklari ustidagi ilk klassik tadqiqotlar shu san’atning texnik-texnologik va badiiy asoslarini yoritib bergan [12]. Ana shu uzoq tarixiy negizga tayanib, A. Muxtorov o‘z asarlarida mumtoz naqsh tizimlarini zamonaviy arxitektura talablariga moslashtirish orqali an’ana bilan yangilanish o‘rtasidagi uyg‘unlikka erishgan.

Amaliy san’at nazariyasiga oid ilmiy adabiyotlarda ta’kidlanishicha, xalq amaliy san’ati namunalari ustaning yashash muhiti, tabiati va estetik didi bilan uzviy bog‘liq holda shakllanadi [8]. A. Muxtorov ijodida bu qonuniyat yaqqol namoyon bo‘ladi: uning kompozitsiyalari muayyan me’moriy makonning o‘lchami, yorug‘lik tushish burchagi va funksional vazifasi bilan chambarchas bog‘liq holda loyihalanadi, bu esa go‘zallik falsafasi nuqtai nazaridan asarning bir butunlik va uyg‘unlik tamoyillariga javob berishini ta’minlaydi [6].

Shuningdek, usta faoliyatining muhim jihati – ustoz-shogirdlik institutini amaliy jihatdan mustahkamlashidir. Xalq amaliy san’atining nazariy asoslarida ko‘rsatilganidek, noyob hunar turlarining saqlanib qolishi, birinchi navbatda, jonli ustoz-shogirdlik an’analarining davomiyligiga bog‘liq [7]. A. Muxtorov tomonidan tayyorlangan yigirmadan ortiq shogirdning O‘zbekiston Badiiy ijodkorlar uyushmasiga a‘zo bo‘lib, mustaqil ijod qila olishi ushbu maktabning nazariy jihatdan ham, amaliy jihatdan ham barqarorligini tasdiqlaydi.

Xalqaro tajriba bilan solishtirganda, ganchkorlik va o‘yma bezak san’ati nafaqat O‘zbekistonda, balki butun islom me‘morchiligi hududida geometrik va o‘simliksimon ornamentlarning uyg‘unligiga asoslangan yagona badiiy tizim sifatida rivojlangan [13; 15]. A. Muxtorovning Germaniya, Malayziya, Qozog‘iston va Tojikistondagi me‘moriy obidalarda amalga oshirgan ishlari shuni ko‘rsatadiki, milliy ganchkorlik maktabi zamonaviy xalqaro me‘moriy makonda ham o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan, balki o‘zbek ustalarining badiiy tafakkurini dunyo miqyosida namoyon etishga xizmat qilmoqda.

Shu bilan birga, tadqiqot doirasida A. Muxtorov ijodining bir qator masalalari – xususan, uning ayrim kompozitsion yechimlarini raqamli tahlil (parametrik geometriya) usullari yordamida chuqurroq o‘rganish, shuningdek, uning shogirdlari ijodidagi individual uslubiy farqlarni aniqlash – keyingi tadqiqotlar predmeti bo‘lishi mumkinligini alohida ta’kidlash lozim.

Xulosa

O‘tkazilgan tadqiqot natijalariga ko‘ra, Asrol Muxtorov o‘zbek milliy ganchkorlik san’ati taraqqiyotida alohida o‘rin tutadigan ijodiy maktab yaratgan usta hisoblanadi. Uning ijodiy faoliyati uch asosiy yo‘nalishda – amaliy ijodkorlik, ilmiy-uslubiy meros yaratish va pedagogik faoliyat orqali milliy an‘analarning saqlanishi va rivojlanishiga xizmat qilmoqda. Usta o‘z asarlarida Toshkent ganchkorlik maktabining klassik girih va islmiy naqsh tizimlarini zamonaviy me‘moriy muhit talablari bilan uyg‘unlashtirib, ularni mustaqil badiiy asar darajasiga ko‘targan.

Shuningdek, A. Muxtorov tomonidan shakllantirilgan ustoz-shogirdlik maktabi, uning muallifligidagi darslik va qo‘llanmalar, hamda muzey ekspozitsiyalarini ta’mirlash borasidagi faoliyati ustaning nafaqat amaliyotchi san’atkor, balki milliy amaliy san’atning nazariy-uslubiy asoschisi sifatidagi rolini ham tasdiqlaydi. Yuqoridagilarni inobatga olgan holda, Asrol Muxtorovning ko‘p qirrali ijodiy va ilmiy-pedagogik faoliyati o‘zbek ganchkorlik san’ati tarixini yanada chuqur o‘rganish, uni ilmiy tizimlashtirish hamda kelajak avlodlarga uzatish nuqtai nazaridan yuksak baholashga loyiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Muxtorov A. Usta va shogird odobi. Toshkent, 1999.
2. Muxtorov A. Ganchdagi gullar bog‘i. Toshkent, 2006.
3. Muxtorov A. Ganchkorlik san’ati. Toshkent, 2007.
4. Muxtorov A. Sherlar madrasasining sirli olami. Toshkent, 2007.
5. Muxtorov A. Al-Farg‘oniydagi usta. Toshkent, 2026.
6. Bo‘latov S.S., Tolipov N.X. Go‘zallik falsafasi. Fan va texnologiya, Toshkent. 2008. – B. 5–7.
7. Qo‘ziyeva Z.E. Xalq amaliy san’ati. Navoiy, 2012. – B. 3.
8. Ganchkorlik san’ati // Journal of IQRO – Iqro jurnali. 2024. Vol. 8, Issue 2. ISSN 2181-4341.
9. Kashtachilik san’ati tarixiga nazar // Iqro jurnali. 2023. Vol. 6, Issue 2. B. 163.

10. Xalq hunarmandchiligi va badiiy loyihalash: o‘quv qo‘llanma. – Buxoro: Buxoro davlat universiteti nashri.
11. Naqsh san’ati tarixi: ilmiy maqola // in-Academy ilmiy-uslubiy jurnali (in-academy.uz).
12. Ахраров И., Ремпель Л. Резной шtuk Афрасиаба. Ташкент: Издательство литературы и искусства, 1971. 158 с.
13. Zagirova G.I. The Lotus in Central Asia: A Sassanian Motif in the Islamic Stucco Decoration // Actual Problems of Theory and History of Art. 2022.
14. Girih, Islimi and Epigraphy: a classification of the decorative systems of Central Asian architectural monuments // Science and Education. – openscience.uz.
15. The Issue of Zoomorphic Ornaments in the History of Studies of Gunch (Stucco) Carving in 9th to 12th Century Central Asia // Proceedings of the 3rd International Conference on Art Studies: Science, Experience, Education (ICASSEE 2019). – Vol. 368.